Nybro kommuns
kulturmiljöprogram

BRÅNAHULT

Madesjö socken

Länsstyrelsen
Kalmar län

NYBRO
KOMMUN

KALMAR·LÄNS·MUSEUM

Kulturmiljöprogrammet omfattar 33 områden på olika platser i kommunen.

Arbetet möjliggjordes tack vare ekonomiskt stöd från Länsstyrelsen. Kalmar läns museum anlitades för inventering och beskrivning av Kulturmiljöprogrammets områden. Layout och sammanställning har gjorts av Nybro kommun.

1. Skoga
2. Lindshult
3. Kråksmåla
4. Torshult, Torshultamåla
5. Uvafors
6. Alsterbro, Sandslätt
7. Rugstorp, Abbetorp
8. Bäckebo
9. Målerås
10. Gullaskruv bruksort
11. Barkeström
12. Hälleberga
13. Applaryd
14. Gullaskruv säteri
15. Orrefors
16. Flygsfors
17. Gadderås
18. Skedebäckshult
19. Flerohopp
20. Gunnabo
21. Duvetorp
22. Kristvallabrunn
23. Brånahult
24. Holmen, Göttorp
25. Nybro stad
26. Kopparfly
27. Örsjö
28. Ebbehult
29. Gårdsryd
30. S:t Sigfrid
31. Brändebo
32. Agebo
33. Alsjöholm

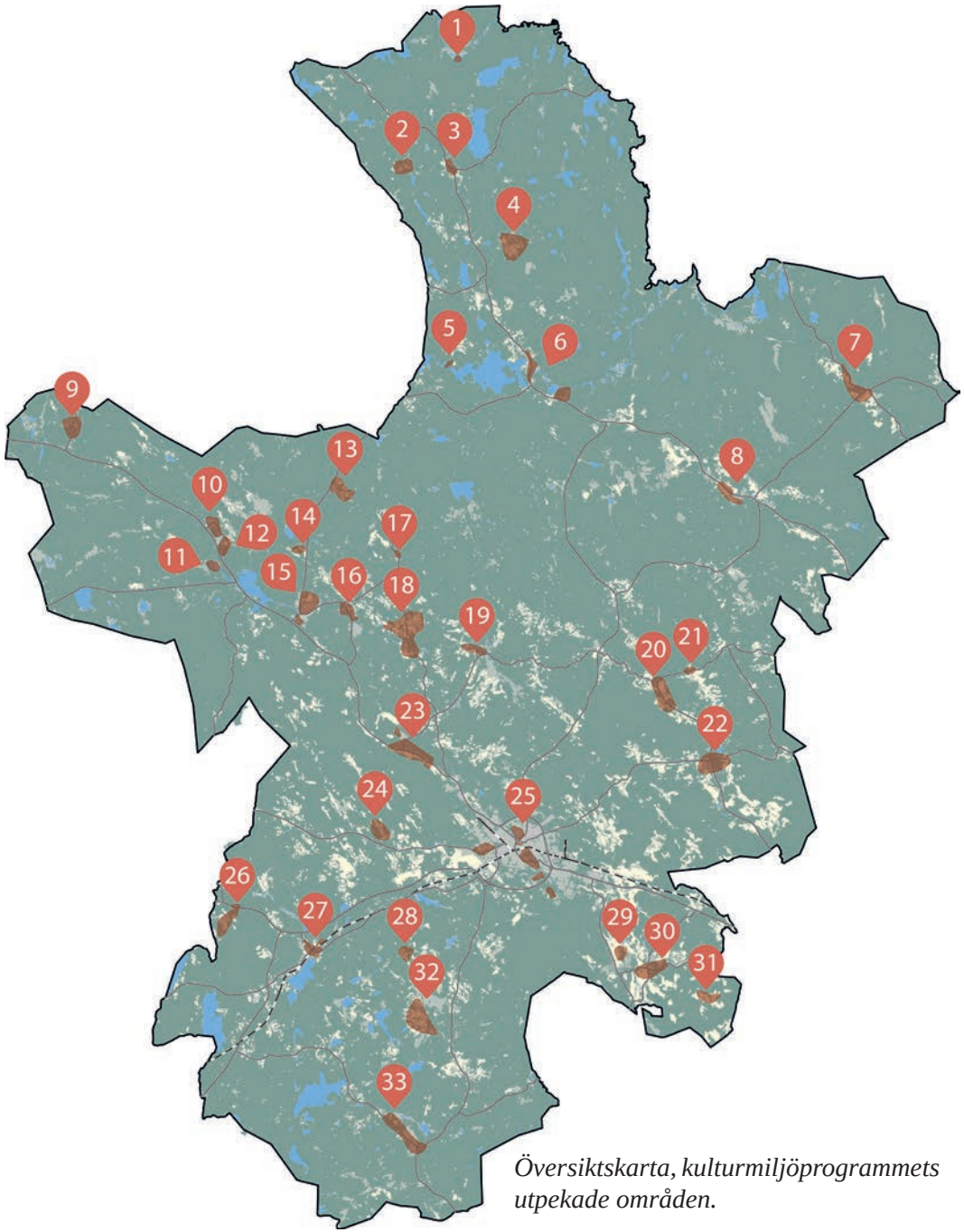

Översiktskarta, kulturmiljöprogrammets utpekade områden.

Läsanvisning

HUVUDOMRÅDE

Här lär du först känna kulturmiljön. Huvudområdet är ett större område som ger en övergripande kunskap om kulturmiljöns landskapliga förutsättningar och bredare historiska utveckling.

KÄRNOMRÅDE

Här får du en djupare beskrivning av områdets värden. Kärnområdet har särskilt höga kulturhistoriska värden, med koncentrationer av kulturhistoriskt värdefulla byggnader, fornlämningar och/eller landskapsobjekt.

HISTORIK

Här hittar du berättelser om människor och andra viktiga företeelser som präglat kulturmiljön. En förklaring till varför de höga kulturhistoriska värdena finns på platsen.

I FRAMTIDEN

Här ges förslag på förhållningssätt inför framtiden för hur kulturmiljön kan bevaras och utvecklas.

I texten finns siffror inom parentes (1), de hjälper dig att hitta rätt i kartorna för huvud- och kärnområdet.

Bilder är tagna av Kalmar läns museum där inget annat anges.
Text: Susann Johannisson och Helena Victor, Kalmar läns museum
Arkeologi: Helena Victor, Kalmar läns museum
Layout: Nybro kommun
Senaste revidering: 2024-12-12

Kulturmiljöerna i Nybro kommun är levande miljöer under ständig förändring. Därför finns det risk att utskriven eller tryckt kopia av kulturmiljöprogrammet inte är den senast uppdaterade versionen. På nybro.se finns den senaste versionen digitalt.

Brånahult ligger utmed väg 31 mellan Nybro tätort och Orrefors. Parallellt med vägen går den gamla banvallen, som fungerar som vandringled. I området finns en bergtäkt där grus utvinns. I grustäkten har man hittat ovanligt många spår efter primitiv järnhantering, Utmed vägen finns flera gamla och stora skyddade skogsekar.

Huvudområde

Huvudområdet är ett större område som ger en övergripande kunskap om kulturmiljöns landskapliga förutsättningar och bredare historiska utveckling.

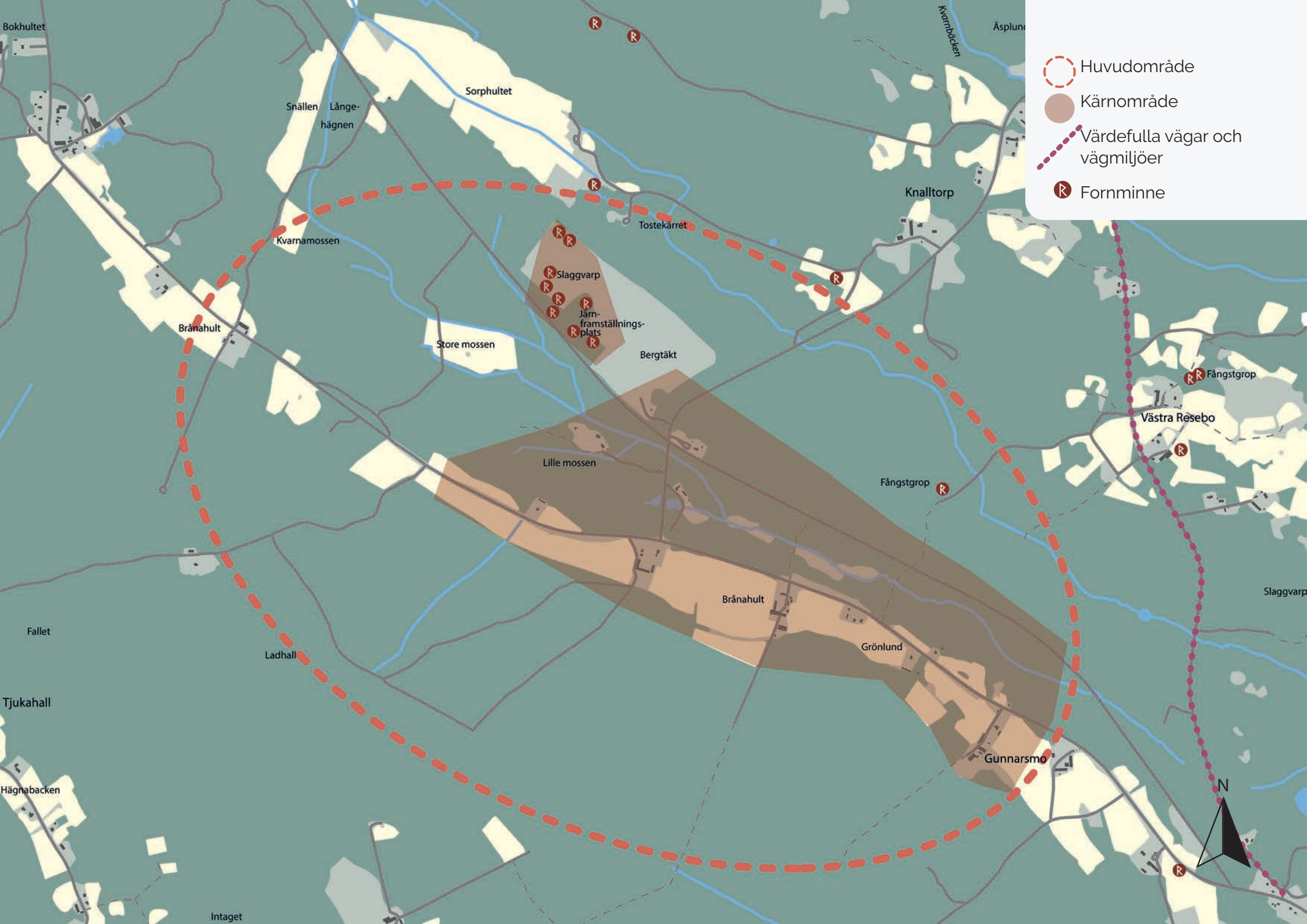
Huvudområde
Kärnområde
Värdefulla vägar och vägmiljöer
Fornminne
Bokhultet
Sorphultet
Snällen
Långe-
hägnen
Kvarnbäcken
Äsplund
Knalltorp
Tostekärret
Kvarnamossen
Slaggvarp
Järn-
framställnings-
plats
Bergtäkt
Store mossen
Bråna hult
Lille mossen
Fångstgrop
Västra Resebo
Fångstgrop
Slaggvarp
Brånahult
Grönlund
Fallet
Ladhall
Tjukahall
Gunnarsmo
Hägnabacken
Intaget
N

Beskrivning av huvudområdet

I nordöstra delen av Brånahult finns en fin miljö där lämningar från många olika led i den medeltida järnhanteringen finns välbevarade inom ett väl avgränsat område. I området finns flera exempel på hur människor under lång tid nyttjat olika naturresurser som råvaror, till exempel rödjord, kvartssten, sand, vatten.

Brånahult är även ett kommunikationsstråk, med vägmiljöer och järnvägsmiljö med banvallen bevarad i landskapet. Den välbevarade gästgivargården hör till det tydligaste tecknet på vägens betydelse. Stationen har koppling till Flerohopps glasbruk och Glasrikets landskap. Väg, järnväg, gästgivargård samt en kvarnplats representerar äldre mötesplatser. Förutom kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer och vägmiljöer finns ett vackert odlingslandskap med brukade åkrar som bidrar till upplevelsen av vägmiljön och gårdsmiljöerna.

Naturens förutsättningar

Det är tydligt att människorna här i trakten nyttjat naturresurser under lång tid, såsom vattenkraft, våtmarker, rödjord, myrmalm, sjömalm, kvarts samt skog. Skogen användes under lång tid framför allt till ved till den bränslekrävande järnhanteringen, vilken i hög grad spelat roll för hur detta område utvecklades redan under järnålder och tidig medeltid. Våtmarkerna gav inte bara förutsättningar för äldre järnframställning utan nyttjades också av bönderna i byn till naturliga ängsmarker för höskörd samt under 1800-talets andra hälft och 1900-talet början till odling. Att våtmarkerna haft ekonomisk betydelse bekräftas av att de getts egna namn, som Store mossen, Lille mossen, Sorphultet, Långehägnen, Kvarnamossen och Snällen. Flera exempel finns på hur våtmarkerna och små vattendrag dämts för att få små vattenfall som använts till kvarnar och stampar. Uttag av sand och grus pågår in i modern tid, vilket skapat stora grustag.

Odlingslandskapet präglas av de öppna uppodlade åkrarna på de gamla inägorna, i ett stråk utmed vägen. Över åkrarna löper löst gjorda låga stenmurar eller diken, som delar in åkrarna i olika fält. Utanför detta stråk finns skog, med blandskog och lövskog. Vid Kolsbygd norr om Brånahult finns ”Bokhultet” som är en rest av ett större bestånd bokträd.

Den gamla och välbevarade gästgivargården.

Järnhantering i Brånahult

Den fornlämningsmiljö som finns i Brånahult idag är en unikt välbevarad lämningsmiljö, med lämningar efter medeltida järnframställning - där spår från hela järnframställningsprocessen finns kvar under marken i skogen. Järnframställningen i Brånahult har daterats till medeltid, till perioden ca 1280-1460 e.Kr. Det finns åtminstone tre blästplatser i Brånahult, med ett flertal lämningar efter slaggvarp och slagglager. Utöver blästplatserna finns lämningar i form av kolbottnar, rester av en kolarkoja, en tjärdal, röjningsrösen samt slaggvarpar. Här finns också stort antal ålderdomliga stenbrott. I Kalmar län finns närmare 1000 kända platser för järnframställning. Större delen av dessa är belägna i skogsbygderna i länets södra delar, främst i Nybro kommun och bör oftast dateras till medeltid. Denna koncentration utgör en av de största anhopningarna av spår efter medeltida järnproduktion i norra Europa. Madesjö socken är en av de socknar som har allra flest järnframställnings¬platser. Här finns sammanlagt 107 kända järnframställningsplatser, även kallade blästbrukslämningar, varav en ligger i Brånahult. Så gott som all jord i Madesjö socken var kronojord under medeltid och utan tvekan har kungamakten haft ett starkt grepp om området och järnproduktionen. Troligen var Nybroområdet centrum för framställning av ”Kalmarjärnet”, som skeppades ut från Kalmar hamn redan under tidigt 1300-tal.

MEDELTIDA JÄRNFRAMSTÄLLNING

I Brånahult är marken delvis kraftigt rödfärgad och kan beskrivas som en rödjord. Grunden för järnframställningen har varit den förekomst av limonitmalm som finns i omgivande marker i form av rödjord.

Efter det att rödjorden/malmen tagits upp har den torkats och därefter rostats. Rostningen har i regel utförts nära den plats där man tagit upp malmen. Man har lagt råvaran på en trälave som antändes. Malmen renades då från kristallint vatten och föroreningar.

Arbetsprocessen vid järnframställning är komplicerad och innehåller flera olika steg. När alla stegen finns representerade i samma miljö brukar det kallas för blästplats.

Slaggvarp och slagglager är högar med restprodukter från den reduktionsprocess där malmen smälts i en blästugn - så att slaggen separerats och man fått kvar en järnsmälta, alltså rent järn.

Brånahult som kommunikationsstråk

Hela området har präglats av den gamla vägen mellan Kalmar och Växjö, väg 31. Än idag finns ett antal olika detaljer som hör vägmiljön till. Gästgivargården (11) är den tydligaste indikatorn på vägens betydelse. Den särskiljer sig från en vanlig bondgårdsmiljö genom mangårdsbyggnadens storlek och ålderdomliga stil. Bebyggelsen vänder sig ut mot vägen. I byns nordvästra del finns ett skolhus och en lärarbostad, som är exempel på funktioner som förlades till kommunikationsleder. Alléträd, staket, stenstolpar och grindar hör också till vägmiljöerna. Flera gamla ekar och antydan till äldre mer slingrande vägsträckningar parallellt med nuvarande väg finns. En äldre ek har en skylt med texten ”Här rastade Karl XII. Karl XII-eken.” Vi vet inte om det är sant. Carl von Linné har däremot passerat här på sin väg till Öland 1741.

Strax norr om kvarnplatsen finns järnvägsstationsmiljön (5), ett minne från det tidiga 1900-talets kulturarv. Stationsmiljön får en extra dimension då den genom Flerohopps glasbruk kan kopplas till Glasrikets historia och landskap. Järnvägsbanken kan se som en historisk lämning, som sträcker sig genom skogslandskapet. Vägmiljöerna, kvarnen och kvarnvägen, stationen och inte minst gästgivargården är alla exempel på mötesplatser där människor i forna tider möttes på olika sätt, av olika anledningar och i olika sammanhang. Dåtidens levnadsvillkor kan i någon mån speglas i dessa platser.

Karl XII-eken.

Vägen genom Brånahult har gamla anor, även om den rätats ut och breddats under 1900-talet.

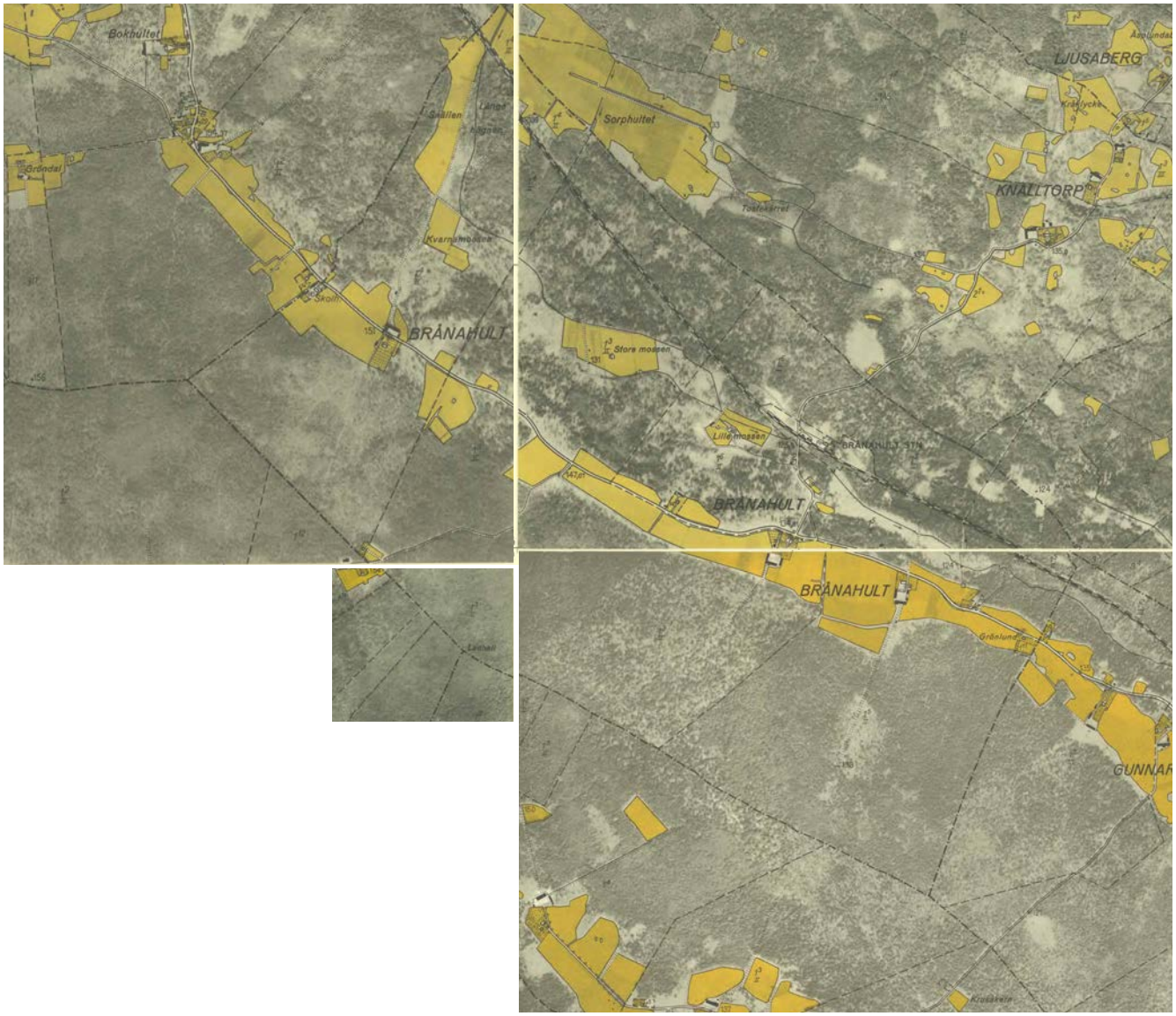

Utsnitt ur karta från 1941 visar att åkrarna har samma långsmala form och läge utmed landsvägen, som de haft i flera hundra år. Järnvägen har blivit ett tillägg i landskapet.

Kärnområde

Kärnområdet har särskilt höga kulturhistoriska värden, med koncentrationer av kulturhistoriskt värdefulla byggnader, fornlämningar och/eller landskapsobjekt.

Kulturvärden inom kärnområde järn

Den fornlämningsmiljö som finns i Brånahult idag är en unikt välbevarad lämningsmiljö, med lämningar efter medeltida järnframställning - där spår från hela järnframställningsprocessen finns kvar under marken i skogen.

Skog

Järn

Vatten

Symbolerna hänvisar till den kulturmiljöprofil som togs fram för Nybro kommun 2019.
Inom kärnområdet finns exempel på kulturmiljöer ur kategorierna skog, järn och vatten.

Tostekärret
3
Slaggvarp
1
2
Järn-
framställnings-
plats
4
Store mossen
Bergtäkt
N
Numrering av objekt
Huvudområde
Kärnområde
Fornminne

1 blästplats[1]

2 blästplats[2]

3 slaggvarp[3]

4 blästplats, kolbotten[4]

1 RAÄ nr 332

2 RAÄ nr 377

3 RAÄ nr 375

4 RAÄ nr 387, 373

Järnframställningsområdet

I anslutning till Nybro Grus stora grustäkt i Brånahult ligger ett omfattande fornlämningsområde. De tre blästplatser som finns här har olika storlek men verkar representera samma typ av hantering. De ligger alla i liknande terränglägen på mindre höjdpartier intill mer låglänt terräng eller våtmark. Lämningarna är alltså koncentrerade till en övergångszon mellan högre belägen mark och lägre partier. Ytor med rödjord verkar främst finnas på en mellannivå i området.

De förhållandevis stora mängderna slagg fördelade på flera olika varp och slagglager antyder att det här funnits flera ugnar, eller ugnsplatser. Slagg har i regel kastats ut intill ugnarna och man kan anta att platserna för ugnarna därför bör finnas i omedelbar närhet till slaggvarpen. Fyndmaterialet antyder att ugnarna inte tappats på slagg under processens gång utan att slaggen stelnat i botten av ugnen[1]. Inom en plan yta i den sydöstra delen av området finns lager med rostad malm.

Två kolbottnar ligger i den södra delen av området. Intill den ena av dess fanns även lämningar efter en kallmurad kolarkoja (4) som är cirka 5 meter i diameter. I den nordvästra delen av området fanns ett äldre stenbrott. I sydvästra delen av området påträffades slutligen tre röjningsrösen. Dessa kan eventuellt höra samman med den gamla järnvägen som har löpt direkt söder längs området.

Undersökt ruta med rödjord som är ett råmaterial innehållande järn. Det finns mycket rödjord i Brånahult.

1 Så var fallet även vid den medeltida järnframställningsplatsen vid Skåningsmåla i Bäckebo socken.

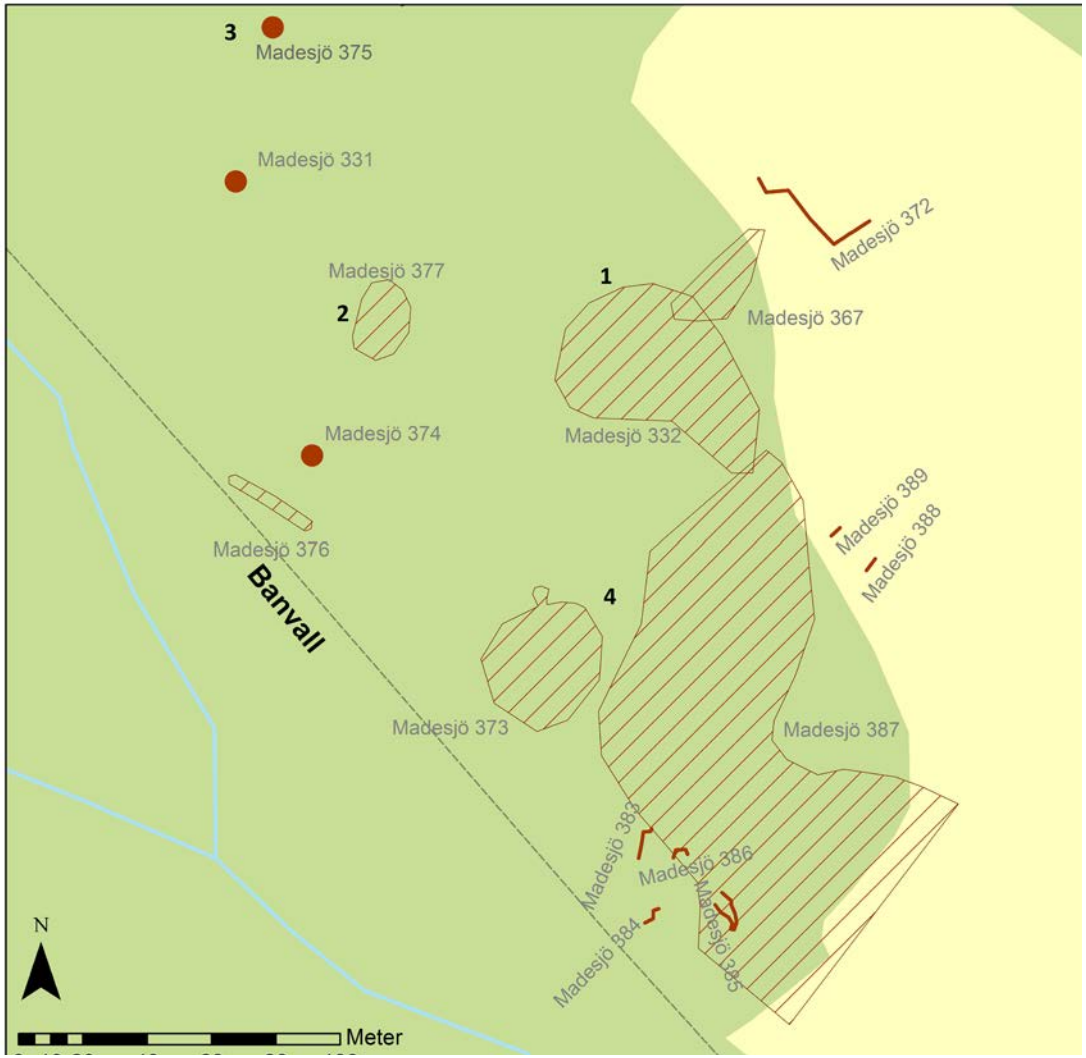

RAÄ-nummer	*Lämningstyp*
Madesjö 331	*Tjärdal/tjärgrop*
Madesjö 332	*Blästplats*
Madesjö 367	*Röjningsröseområde*
Madesjö 372	*Stenbrott/täkt*
Madesjö 373	*1 kolbotten och 1 kolarkoja*
Madesjö 374	*Kolbotten*
Madesjö 376	*Röjningsröseområde*
Madesjö 377	*Blästplats*
Madesjö 383	*Stenbrott/täkt*
Madesjö 384	*Stenbrott/täkt*
Madesjö 385	*Stenbrott/täkt*
Madesjö 386	*Stenbrott/täkt*
Madesjö 387	*Blästplats*
Madesjö 388	*Stenbrott/täkt*
Madesjö 389	*Stenbrott/täkt*

Tabell över fornlämningar i Brånahultsområdet.

Blästplats 1

Blästplats RAÄ 332 är en välbevarad järnframställningsplats bestående av minst sju ovala och flacka slaggvarp och i anslutning till dessa mot öster ett område med rikligt med bl a slagg och sot. Strax nordost om blästplatsen finns ett antal röjningsrösen (RAÄ 367 Madesjö sn). Omkring 100 m västerut ligger tjärdalen (RAÄ 331 Madesjö sn), en ca 9 m i diameter stor hästskoformad konstruktion belägen i en sluttning och som använts för framställning av tjära.

Blästplats 2

Denna blästplats, RAÄ 377 Madesjö sn, är mindre än RAÄ 332 och innehåll två slaggvarp samt ett antal andra anläggningar som stenkonstruktioner, gropar och lager. Ett slaggvarp låg på kanten av denna sluttning medan ett annat låg några meter norr om detta. Mellan varpen fanns en plan och tydligt avgränsad arbetsyta. I den östra sidan av denna yta fanns en låg stenkonstruktion, en nedgrävning samt tunna lager med sot, kol och rostad malm. Lämningarna här ligger väl samlade och ger ett intryck av att utgöra ett mer kortvarigt, men även mer överblickbart, skede än de mer omfattande och därigenom mer komplicerade lämningarna i område 1.

Blästplats 3

Här finns en mindre järnframställningsplats med ett till synes ensamliggande slaggvarp, RAÄ 375 Madesjö sn.

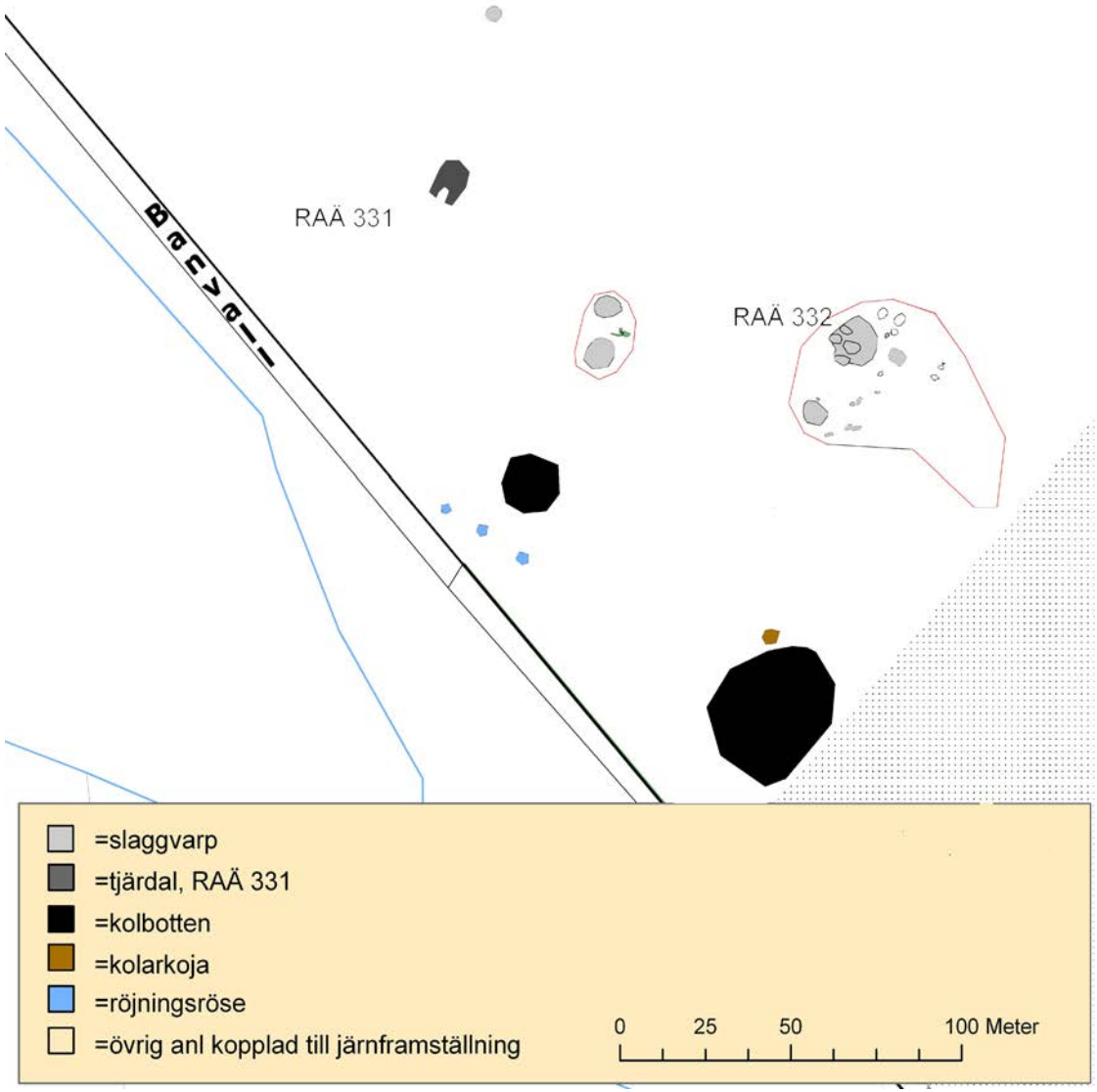

Karta över konstruktioner kopplade till järnframställning i Brånahult.

Kärnområde

Kärnområdet har särskilt höga kulturhistoriska värden, med koncentrationer av kulturhistoriskt värdefulla byggnader, fornlämningar och/eller landskapsobjekt.

Kulturvärden inom kärnområdet längs vägen

Denna kulturmiljö är en representant för ett kommunikationsstråk, med en gammal vägsträckning och en liten järnvägsmiljö. Gästgiverimiljön är ovanligt välbevarad, med ett stort antal tillhörande ekonomibyggnader.

Möten

Bondens landskap

Vatten

Symbolerna hänvisar till den speciella kulturmiljöprofil som togs fram för Nybro kommun 2019.

I kärnområdet finns exempel på kulturmiljöer ur kategorierna möten, bondens landskap och vatten.

Store mossen
Bergtäkt
5
Lille mossen
Fångstgrop
6
7
8
10
9
11
Brånahult
Grönlund
12
Gunnarsmo
N
Numrering av objekt
Huvudområde
Kärnområde

5 järnvägsstation

6 kvarnläge

7 Gamla vägen

8 gård

9 medeltida bytomt

10 "Karl XII:s ek"

11 f d Gästgivargården

12 Gunnarsmo gård

Längs vägen

Gästgivargården (11) ska vara uppförd 1816, i en för trakten ovanlig stil, med smal hög huskropp och brutet tak med enkupigt handslaget lertegel. Gården har ett magasin med vällingklocka på taket, vilket indikerar att gården har en viss storlek, och att man förr hade anställda jordbruksarbetare. På gästgivargården finns också en ålderdomlig sidobyggnad/flygelbyggnad, fruktträdgård och många bevarade ekonomibyggnader. Även gården norr om gästgivargården (8) är stor, med huvudbyggnad med brutet tak. Den byggda miljön, med sidobyggnad och olika uthus samt en inramad trädgård, med vårdträd, stenstolpar och smidesgrind ingår som viktiga delar i denna kulturmiljö. Också dessa bostadshus är ljusmålade, medan ekonomibyggnaderna är målade med Falu rödfärg. Gårdarna bildar tillsammans bondbyn Brånahult. Många, stora och olika typer av ekonomibyggnader ger karaktär till området. De äldre ladugårdarna har smala huskroppar med spetsiga takvinklar, vilket oftast signalerar att taken tidigare var täckta med halm.

Åkrarna sträcker sig i ett smalt stråk, främst på västra sidan om vägen, på samma sätt som de gjort i flera hundra år. Åkrarna kring de två gårdarna motsvaras än idag av de åkrar, samt några ytor som tidigare var äng, som låg på byns ”inägor”, illustrerat av enskifteskartor från 1816-17. Det finns inga synliga lämningar kvar ovan mark efter det medeltida byläget/gårdsläget (9), som låg strax sydost om byns norra gård. Ytan är idag uppodlad som åker.

Gästgivargården (11).

Gästgivargårdens (11) ekonomibyggnader. De ekonomibyggnader som har större skala tillkom under perioden 1930-1950-talen.

Den andra stora gården (8) i området.

Platsen för det medeltida gårdsläget (9) är idag en åker.

Utmed vägen sydost om byn ligger ytterligare en stor välbevarad gård (12), Gunnarsmo gård, med flera bevarade och kulturhistoriskt intressanta uthus, som en smedja. Bostadshuset är en traditionell tvåvånings parstuga, omgärdad med trädgård och staket. Förutom de ovanligt stora gårdarna med stora mangårdsbyggnader finns inom området exempel på ”småhusbebyggelse”, tidigare backstugor på ofri grund, torp eller så kallad lägenhetsbebyggelse på små avstyckade tomter. Flera är ombyggda, men bostadshusens lilla skala och bevarade uthus är av kulturhistoriskt intresse.

Kvarnplatsen (6) kan ha gamla anor, men är idag inte bevarad, förutom en ombyggd tidigare mjölnarbostad. Vägen (7) mellan kvarnplatsen och gamla byläget (9) har en uppbyggd vägbank och bevarade stenstolpar, bitvis på båda sidor. Stationshuset (5) från 1919 finns kvar[2]. Uthus och lastkaj i sten finns också, liksom järnvägsbanken, som idag används på nytt sätt, som cykel- och vandringsled. Järnvägsmiljön (5), med perrong i sten, finns också kvar. Om man går spåret norrut passerar man den medeltida järnframställningsplatsen. Banvallen representera än en mycket viktig historisk epok, både för området, Glasriket, länet och riket.

Gunnarsmo gård (12).

2 Troligen är stationshuset ritat av Yngve Rasmussen, som gjorde ritningar till övriga byggnader utmed Nässjö-Sävsjöströms järnväg. Jämför med det bevarade stationshuset i Milletorp, som ser likadant ut.

Smedjan på Gunnarsmo gård (12).

Järnvägsbanken som skär genom landskapet finns kvar som ett minne från en tidigare epok i området.

En gammal vägsträcka (7) från den medeltida byn (9) ner till ån och kvarnplatsen (6).

Den gamla kvarnplatsen (6), med en damm och en ombyggd mjölnarbostad.

Utmed båda sidor vägen finns ännu ett bevarat och vackert odlingslandskap, här en äldre åker. Olika delar av äldre vägmiljöer finns kvar utmed sträckan, som till exempel staket och grindar.

Historik

Här hittar du berättelser om människor och andra viktiga företeelser som präglat kulturmiljön.
En förklaring till varför de höga kulturhistoriska värdena finns på platsen.

Järnframställning i Småland

Järnframställning har under olika tidsperioder varit en viktig näring i Småland och har därmed varit viktigt för utvecklingen i Småland i allmänhet och Nybroområdet i synnerhet, under ett par tusen år. Det finns ett tydligt samband mellan den medeltida kolonisationen i Småland och den ökande järnframställningen. Under lång tid förefaller järnframställningen ha varit nära knuten till bebyggelsen. Detta verkar också ha varit fallet i Möre där den tidiga järnframställningen återfinns i anslutning till de tidigt befolkade kustbygderna. Under vikingatid och medeltid förändras bilden och lämningar efter järnproduktion återfinns nu i områden belägna längre in i skogsbygden. I regionen förefaller en specialisering omkring järnframstäl¬lningen ha skett, där man skapat förutsättningar för en produktion och distribution som legat utöver självhushållningen.

Väganknutna miljöer och byn Brånahult

Namnet Brånahult (bråna=bränna) anses medeltida. Redan på 1560-talet ska det ha funnits gästgiveri här. Exakt var är dock inte konstaterat, men det bör ha varit där den gamla byn då låg (9). Verksamheten blev dock kortvarigt, kanske bara ett år. Det dröjde sedan mer än 100 år, till 1690-talet, innan man åter kan läsa om gästgivargården i Brånahult. Den förste ägaren hette då Måns Jonsson. Han ska ha fått skattelättnader för att bedriva gästgiveriet. Det sägs att Karl XII passerade här. Ägaren från 1720-talet, Gise Persson, ska även ha tagit emot Carl von Linné på dennes väg mot Öland 1741. På gårdsplanen vid gästgivargården stod tidigare en ålderdomlig loftbod med vällingklocka. Denna har flyttats till Madesjö hembygdspark.

Etnologen Nils Månson Mandelgren har lämnat efter sig flera teckningar från trakten, bland annat denna från år 1848, vilken föreställer Brånahults skjutsdräng. Lunds universitetsbibliotek.

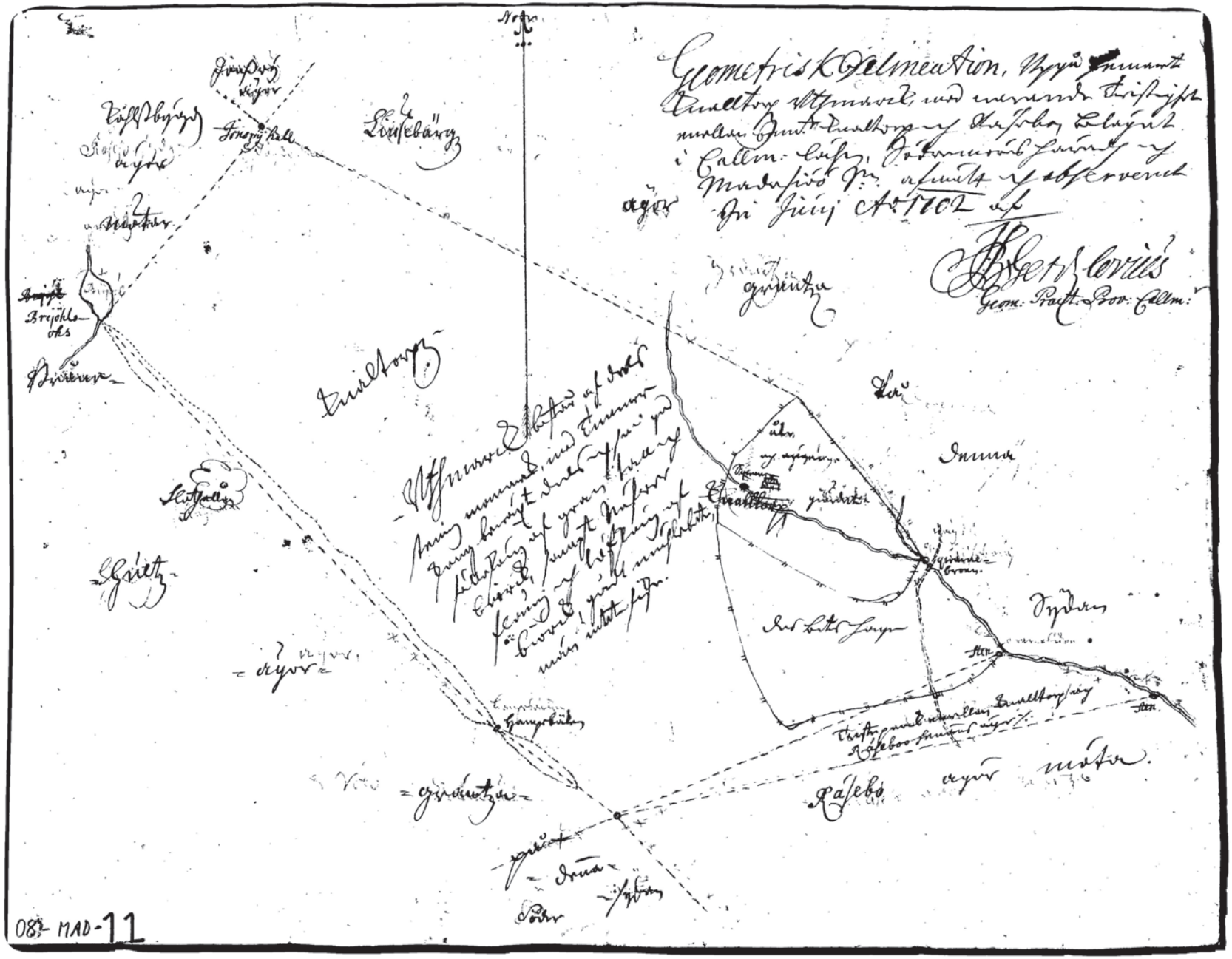

Karta från 1702 som bland annat visar kvarnbron över ån.

SKJUTSVÄSENDET OCH GÄSTGIVERIERNA

Ursprungligen var skjutsväsendets syfte att förse kungen och hans sändebud med nödvändig transport vid resor inom riket. Bofasta bönder vid huvudvägar skulle tillhandahålla hästar, kost och husrum för den resande kungen eller hans representanter. I Magnus Erikssons landslag från 1300-talet reglerades skjutsväsendet för att förebygga missbruk, det vill säga våldgästning. Den legala gästningen och skjutsningen ordnades upp under 1500- och 1600-talen. År 1560 föreskrevs det att vid allmänna vägar skulle finnas taverner (värdshus) för de resandes bekvämlighet, och år 1584 utfärdades en taxa för de förnödenheter och tjänster de resande kunde behöva.

År 1649 grundades ett ordnat gästgivarväsen där gästgiverierna var skyldiga att, mot ersättning, ha ett visst antal hästar till de resandes förfogande och erbjuda kost och logi. Skatte-, krono- och frälsebönderna var inte längre skyldiga att ha hållhäst men fick istället erlägga en skatt, skjutspenningen. Bönderna var dock skyldiga att upplåta hästar åt resande ifall gästgiveriet för tillfället inte kunde uppfylla sina skyldigheter. Rätt snart blev dessa förordnanden otillräckliga i och med att trafiken på landsvägarna ökade. År 1696 infördes hållskjutsen som innebar att bönder i tur och ordning var skyldiga att hålla häst och fordon till gästgiveriets förfogande.

I gästgivarordningen 1649 bestäms att man istället för att ha en så kallad landskapsmil ska ha en enhetlig mil över hela landet. Gästgiveri och skjutshåll skulle ligga med cirka en och en halv till två mils avstånd från varandra, där resande skulle ha möjlighet att byta hästar. För varje gästgiveri fanns en särskild skjutsordning som bestämde hur många hästar där skulle finnas. Ofta visste man i förväg när det skulle behövas hästar. Det fanns ett system där man skickade så kallade "förbudssedlar" för att anmäla sin ankomst. Även om skjutshållen redan på den här tiden kallas gästgiverier handlade det i allmänhet inte om några gästgiverier i sentida mening. Mat och husrum skulle erbjudas i gästgivarböndernas stugor, någon särskild byggnad fanns sällan. Länsstyrelserna försökte dock arbeta för inrättande av riktiga gästgiverier med resanderum och ordentlig servering och inte bara vad som råkade finnas i grytan hemma hos gästgivarbönderna efter landsvägarna, men oftast var kostnaden för hög för bönderna. Först runt början av 1700-talet började särskilda gästgiverier bli vanligare.

Skjutsväsendet genomgick flera regleringar under 1700-talet. Med 1734 års gästgiveriförordning reglerades gästgiveriväsendet i detalj för Sveriges rike för en lång tid framöver. De gästgiverier som ännu inte hade någon måltidslokal och gästrum för de resande tvingades att bygga sådana. Gästgiverierna skulle även ha stall och vagnslider samt en tavla med avståndsangivelser till angränsande gästgiverier. Att byta ekipage vid i stort sett varje gästgivargård gjorde att resandet blev både tidsödande och omständligt. Hästarna var ibland uttröttade efter att ha fått slita på åkrarna hela dagen. Det tillkom lagar på hur fort man fick rida på hästarna för att minska förslitningsskador på djuren, men dessa följdes allt som oftast inte.

Normalt hade skjutsbonden rätt att följa med ekipaget till nästa gästgivargård, för att kunna föra med sig sin häst hem igen. Det förekom dock att förnäma resenärer vägrade ta med bonden på sin vagn och att denne fick springa efter hela vägen de två milen till nästa gästgivargård för att där kunna hämta sina hästar. Något som starkt bidrog till missnöjet med skjutsningsskyldigheten.

Ingenjören Georg Biurman vid dåvarande lantmäterikontoret gav år 1743 ut en "vägvisare" eller handbok för resande med beskrivning över de större vägarna samt gästgiverierna i "Svea- och Göta-Riken samt Stor-Förstendömet Finland". Den gav noggranna uppgifter om vägar, gästgivargårdar, städer och andra orter och avstånd mellan orter över hela riket.

Järnvägarnas anläggande på 1870-talet minskade behovet av gästgiverier. Med 1878 års skjutsstadga befriades bönderna från det mesta av skjutningsplikten och år 1911 försvann skjutsningsplikten helt. Gästgiveriförordningen kvarstod dock till 1933. När bilen blev mer allmän förändrades resandet radikalt.

Före enskiftet under det tidiga 1800-talet låg byns tre gårdar samlade på en gemensam medeltida bytomt, med sammanlagt ett stort antal hus, enligt kartan cirka 30 st. På kartor från den tiden syns ett stort antal odlingsrösen i åkrarna. Troligen plockades de ner och lades i stensträngar eller stenmurar mellan olika åkrar under 1800-talets gång. Denna stenrensning speglar den typiska utvecklingen på landsbygden, där man eftersträvade större och mer lättbrukade åkrar. Kartan visar också att det i byn även fanns mossodlingar, vilket var en typisk odlingsmetod från det sena 1800-talet och 1900-talets början, som också hänger samman med strävan att få mer odlingsbar jord för att kunna mätta en växande befolkning.

På kartan över byns ”utmark” från 1816 finns en liten byggnad markerad där vägen går över ån, vilket bör varit en liten kvarn, troligen en så kallad skvaltkvarn med en liten liggande skovel i vattenfallet, vilket är enklare att bygga än en hjulkvarn, med stående vattenhjul. Det är inte känt om det finns några lämningar kvar efter detta kvarnställe. En nyare, yngre kvarn byggdes senare en bit nedströms denna plats. Av denna yngre kvarnplats finns ännu flera lämningar och spår, som en ombyggd mjölnarbostad, en damm och en kvarnväg. Det kan ha funnits ytterligare kvarnplatser. Namnet Kvarnmossen som ligger nordväst om bykärnan antyder så.

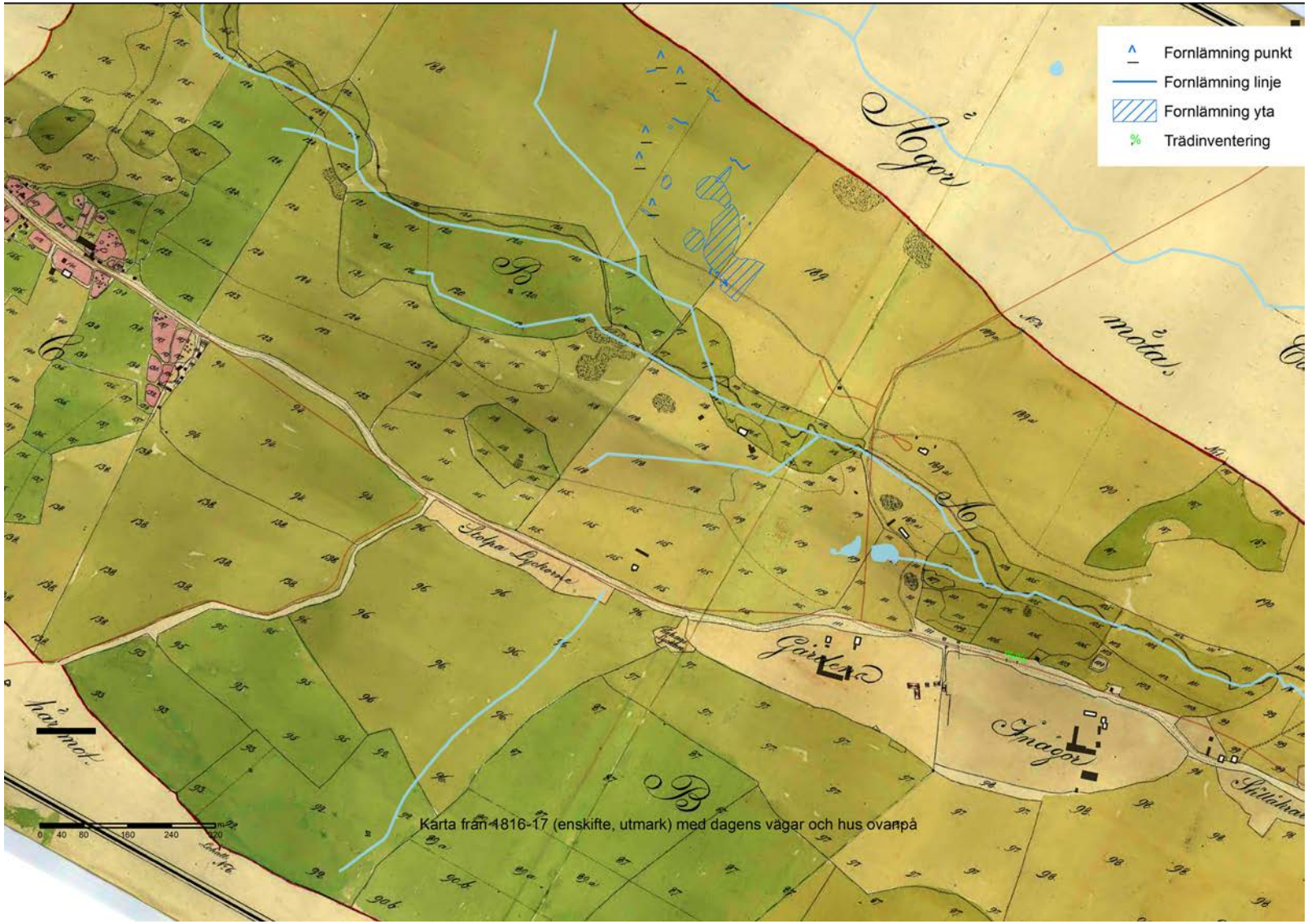

Karta från år 1816, ritad då markerna skulle enskiftas. Kartan redovisar ”utmarken”, dvs den mark som ligger utanför ”inägorna”. Inägorna ligger närmast husen och innehåller åkrar och ängsmark. Inägokartan är redovisad mer i detalj på en separat kartbild. Trots det har man här ritat in gården, som är det medeltida gårdsläget. Utmarken innehåller oftast skog och bete. Denna karta redovisar bäcken, där en liten byggnad sannolikt är en kvarn i bäcken (Längre nedströms kallas bäcken för Visbcken). Åkrarna har getts namn som Stolpalyckorne, Kohagslyckan och Stillåkrarne. Kartan visar också den gamla landsvägen som går rakt genom byn. Utmed vägen har flera små hus ritats ut. Troligen är detta små enkla boningar, backstugor eller jordkulor på ofri grund.

Utsnitt ur karta från 1818, som visar de tre gårdarnas många hus, som ligger samlade i en bykärna. I åkern väster om bytomten har ett stort antal stenrösen ritats ut. De flesta av dessa har senare röjts undan, för att få mer åkerytor. Många av dessa stenar lades säkert i de murar som finns kvar än idag. Utmed landsvägen finns flera små bostadshus inritade. Dessa är sannolikt enklare småhusbebyggelse, som backstugor på ofri grund.

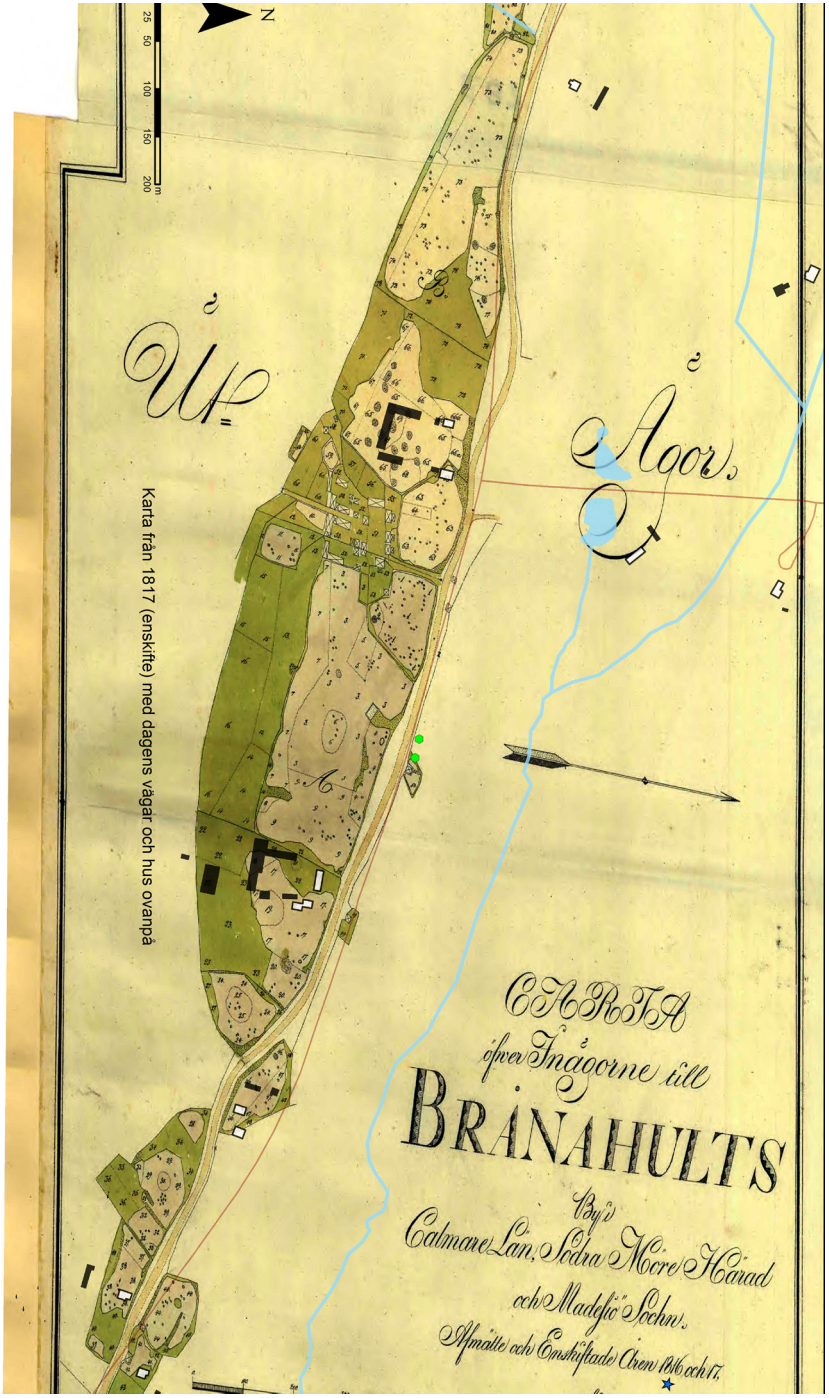

Ur enskifteskifteskarta från 1816–17 med dagens vägar i rödbrunt, dagens bostadshus i vitt och ekonomibyggnader i svart. Vid denna tidpunkt ligger det medeltida byläget eller gårdsläget en bit öster om en av dagens gårdar. I övrigt finns tre exempel på ”småhusbebyggelse” alltså backstugor eller torp utmed vägen.

Järnvägen

I början av 1870-talet drogs järnvägen fram genom byn. Brånahult fick en egen station. Troligen var det i praktiken framför allt Flerohopps bruk som kom att nyttja denna möjlighet. Dock hade verksamheten vid järnbruket där avtagit, för att helt upphöra år 1879. När glasbruket startade upp i Flerohopp ett par år senare, 1891, kunde de nyttja järnvägen för transport av glassand och andra råvaror samt för transport av de färdiga produkterna. Glasbruket hade säkert ett eget magasin vid järnvägen här i Brånahult. På så sätt kom också Brånahult att ingå i det som blev ”Glasrikets landskap”. Samma järnväg hade också direkt koppling till en rad andra glasbruk, som Orrefors och Målerås, samt indirekt koppling, som Kosta, Flygsfors Gadderås m.fl. Järnvägen kom att få stor betydelse för utvecklingen av flera industrier i kommunen och angränsande kommuner. Järnvägen drogs genom skogen, men följde i stort sett det gamla stråket som den gama vägen utgjorde. På så sätt förstärktes denna gamla kommunikationsled, och togs in i ett nytt århundrade. Även om trafiken på linjen blev glesare och så småningom upphörde var banan i drift ända fram till 1980-talet. Därefter togs rälsen upp, men banvallen behölls.

KARTA
öfver ägostyckning å skiftesloten
litt. A, ¼ mantal
BRÅNAHULT
uti
Madesjö socken, Södra Möre härad och Kalmar län.
Efter 1816 års enskifteskartor
upprättad år 1907 af
Oskar Götherström,
Förstelandtmätare.

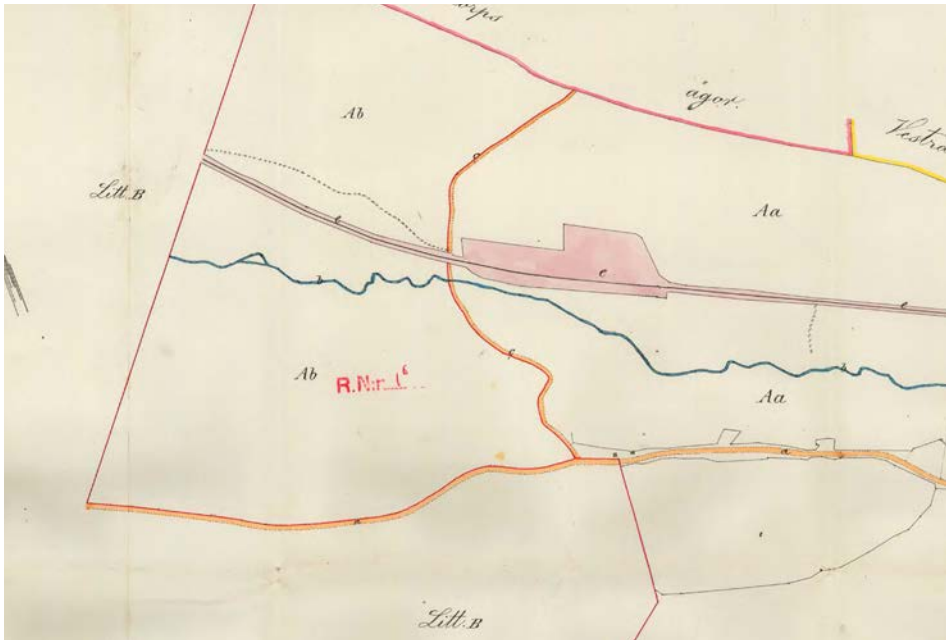

Karta över Brånahults järnvägsstation och banans sträckning, som gick parallellt med landsvägen och ån.

NYBRO-SÄVSJÖSTRÖMS JÄRNVÄGSAKTIEBOLAG

Nybro–Sävsjöströms Järnvägsaktiebolag påbörjade byggandet av banan år 1874 (dock kan banvallen ha börjat byggas innan, eftersom järnvägen är utmärkt på 1871 års generalstabskarta). Den nya järnvägslinjen drogs från Nybro station. Hela sträckan var färdigbyggd till Sävsjöström redan efter två år, 1876. Eftersom järnvägsbolaget fick ekonomiska problem ombildades företaget år 1888, till Nybro–Sävsjöströms nya Järnvägsaktiebolag. Bolaget köptes upp av Kalmar nya järnvägsaktiebolag (KJ) 1909 och trafikerades därefter under namnet Kalmar Järnväg. När Sävsjöström–Nässjö Järnväg, som också kom att trafikeras av Kalmar Järnväg, var färdig 1914 blev samlingsnamnet Kalmar Järnvägar. Banan blev därefter en del av en 50 km genare sträckning norrut från Kalmar. Järnvägen byggdes för att få bättre godstransport inom området. Lokala industrispår byggdes till sågen i Orrefors (som senare nyttjades även av glasbruket) och Skogstorp. Järnvägsbolaget hade även sidospår till torvtäkter i Orrefors och Målerås. Vid Målerås anslöt 1899 Kosta–Lessebo Järnväg.

Svenska staten köpte bolaget 1938 och det drevs som ett statligt bolag fram till 1 juli 1940, då driften införlivades i dåvarande Statens Järnvägar. NSJ som en del av KJ var ett av fyra järnvägsbolag som köptes av staten innan 1939 års riksdagsbeslut om förstatligandet av järnvägarna. Efter att Statens Järnvägar (SJ) elektrifierade Kalmar–Alvesta 1955 förlorade linjen allt mer trafikunderlag och det gjordes inga ytterligare investeringar. Godstrafiken mellan Orrefors och Sävsjöström upphörde 1983, all persontrafik mellan Nybro och Sävsjöström upphörde 1985 och godstrafiken mellan Orrefors och Nybro upphörde 1986. Rälsen mellan Orrefors och Sävsjöström togs bort 1989.

Brånahult i framtiden

Här ges förslag på förhållningssätt inför framtiden för hur kulturmiljön ska bevaras och utvecklas.

Nybro kommun vill att kommunens kulturmiljöer ska bevaras och utvecklas så att kommande generationer kan ta del av dem. Under rubriken "bevara" anges vad vi är skyldiga att ta hänsyn till enligt lag. Under rubriken "utveckla" finns tips om hur viktiga kulturmiljöer kan utvecklas och förvaltas så att deras värden finns kvar för eftervärlden. Tipsen kan rikta sig till Länsstyrelsen, kommunen och/eller till dig som privatperson.

Läs mer tips om hur du kan vara med och utveckla kulturmiljöer under "Generella råd" i Kulturmiljöprogrammets inledningskapitel.

Bevara

Fornlämningar är skyddade enligt Kulturmiljölagens 2 kap. De får inte förändras, tas bort, skadas eller täckas över utan tillstånd från Länsstyrelsen.

Gästgivaregården (11) ska betraktas som *särskilt värdefull* enligt Plan- och bygglagens 8 kap. 13 § och 14 §.

Utveckla

Järnframställningslämningar och kulturmiljöer får gärna skyltas, gärna i samarbete med boende och hembygdsföreningar.

Bevarade äldre vägsträckningar bör generellt värnas eftersom de är viktiga för förståelsen av kommunikationsledernas betydelse i området. Element som hör vägmiljöerna till bör värnas, som till exempel staket, alléer, broar, vägstenar, stenstolpar, trädgårdar. Regelbunden skötsel och öppethållande av odlingslandskap och vägmiljöer är avgörande för tillgänglighet, upplevelser och kulturhistoriska värden i byn.

Karaktäristiska träd i odlingslandskapet bör värnas, som hamlade träd, gamla ekar, betad hassel. Samråd bör ske med Nybro kommun.

Det är viktigt att de äldre byggnadernas skala, form, detaljer, stil och karaktär finns kvar. Ny- och tillbyggnader kan byggas i avvikande stil och kulör, men i anpassad skala, och med en placering som passar på tomten. Komplementbyggnader placeras och utformas med respekt för huvudbyggnad och tomt.

Det är av stor vikt att så många som möjligt av odlingslandskapets äldre ekonomibyggnader och stenkällare behålls. Byggnaderna kan gärna få nya användningssätt, även om det kan komma att kräva om- och tillbyggnader.

Inhägnader bör vara låga och luftiga. Äldre murar, inhägnader och terrasser på tomterna bör i möjligaste mån respekteras.

Referenser

Läs mer/referenser

Järnet vid Brånahult -blästbruk under äldre järnålder och medeltid. Arkeologisk undersökning 2019, Kalmar läns museum, Arkeologiska rapporter 2020:13, Johan Åstrand, 2020.

Från blästbruk till bruksdöd - studier kring järnhantering i södra Småland fram till det industriella genombrottet. I: Larsson, L.-O. & Rubensson, L. (red)

Från blästbruk till bruksdöd - Småländsk järnhantering under 1000 år II. Jernkontorets Bergshistoriska skriftserie nr 35. Sid 253-334. Stockholm.

Från blästbruk till bruksdöd. Småländsk järnhantering under 1000 år II. Jernkontorets Bergshistoriska skriftserie nr 35. Sid 11-252. Stockholm.

Järnframställning i skogen- arkeologisk förundersökning av blästbrukslämningar och stenbrott i Brånahult, RAÄ 332, Madesjö sn, Småland. Rapport Kalmar läns museum, Papmehl-Dufay, L. 2008.

Det småländska blästbruket och de arkeologiska spåren. I: Larsson, L.-O. & Rubensson, L. (red) Rubensson, L. 2000.

Blästbrukslämningar i Brånahult - arkeologisk förundersökning av RAÄ 332 med flera lämningar, arkeologisk rapport 9. Kalmar läns museum, Åstrand, J., Papmehl-Dufay, L. & F. Sandberg, 2009.
Möre, järnet och människan. I: Magnusson, G. (red.) Möre - historien om ett småland. E22-projektet. Sid 345-366. Kalmar, Karlsson, C. 2001.

Hembygdskrönika - Madesjö Örsjö Kristvalla Hembygdsförening, 2018.

Fornlämning L1955:3166 (RAÄ Madesjö 377), L1955:3184 (RAÄ Madesjö 375), L1955:3165 (RAÄ Madesjö 374), Fornlämning L1955:3945 (RAÄ Madesjö 387), L1957:6084 (RAÄ Madesjö 331). Brånahult 1:8, Madesjö socken, Nybro kommun, Kalmar län, Småland. Arkeologisk rapport 2020:13. Kalmar läns museum

Fornlämning L1955:3166 (RAÄ Madesjö 377), L1955:3184 (RAÄ Madesjö 375), L1955:3165 (RAÄ Madesjö 374), Fornlämning L1955:3945 (RAÄ Madesjö 387), L1957:6084 (RAÄ Madesjö 331). Brånahult 1:8, Madesjö socken, Nybro kommun, Kalmar län, Småland. Arkeologisk rapport 2020:13. Kalmar läns museum.

Gästgiverier och skjutsstationer - Kalmar län 1649–1933, Kaj Kjellström, 2012.

Gods och gårdar i Kalmar län, band II, Studieförbundet Vuxenskolan Kalmar län, 2013.

Kulturminnesvård i Nybro kommun, Nybro kommun 1988.

Det medeltida Sverige; band 4:1 SMÅLAND: Möre, Olle Ferm, Thor Rahmqvist, Riksantikvarieämbetet, 1987.
Sveriges bebyggelse: statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Landsbygden, del III, Kalmar län, Sigurd Erixon (red),1958.

Kalmar Järnväg 50 år: 1874-1924, Ståhle, Viktor, 1924.

Övriga referenser

Fornminneskartan: www.raa.se/fornsok
Historiska kartor: www.lantmateriet.se, historiska kartor